

BARTÓK ISTVÁN

A Nádasdy-mecenatúra hatása az irodalmi gondolkodásra

(Szempontok Sylvester János *Grammatica Hungarolatinája*nak
vizsgálatához)

Mint közzismert, Sylvester János *Grammatica Hungarolatinája* 1539 júniusában jelent meg.¹ Munkájában a szerző többször is tisztelettel adózik a patrónus, Nádasdy Tamás nagylelkűségének, amellyel a művelődést támogatta.

Sylvester már a címlapon, a tanulóifjúsághoz szóló hexastichont bevezetve tudtul adja, hogy a „Princeps noster” bőkezűsége folytán új mesterség honosodott meg hazánkban. A hatsoros versezet nemcsak a könyv hasznos voltát emeli ki, hanem a nyomdaalapító iránti hálára is figyelmezteti a mindenkori olvasót:

*Ó, kit ez iskola padjaiban tisztes tudományok
Bölcsessége nevel, nézd, ez a könyv a tiéd.
Ez haladást ígér, vedd hát, s forgasd szeretettel.
Mert noha dús, soha ily művet e hon nem adott.
Légy hálás hát érte, amíg élsz, drága Urunknak,
Szép adomány ez s őt illeti csak köszönet.*²

Sylvester a következő lapon, a fiához intézett carmen hendecasyllabumban az újszigeti iskola létrehozójaként említi Nádasdyt:

*Újholdkor született kicsiny fiamnak
Nyújtom mostan ez új, s szerény írásom.
Ő forgassa, s azok, kik új tudásra
Szomjaznak, ha az új idő köszönt be.
Így óhajtja Urunk, ki iskolánkat
Építtette nekünk emitt újonnan,
Helységünkben, amelyet Újszigetnek
hívnak, mert patakok keringenek alján.*³

Az ajánlólevélben a szerző a mostoha körülmények közepette azzal vigasztalja fiát, hogy a „Princeps” oly régóta tapasztalt gondolkodására továbbra is számíthatnak.⁴ Nádasdy magasztalására a munkának a magyar városnevekről szóló ré-

szében is sor kerül. Újszigetről szólva Sylvester pártfogójának érdemeit nemcsak a vár kiépítésével, hanem a tudományok pártolásával kapcsolatban is méltatja. Emlekezteti az olvasót, hogy a jelen kötet, a *Grammatica Hungarolatina* megjelenése is Nádasdynak köszönhető.⁵

A szerző hálája a patrónus iránt természetes dolog. Sylvester János különösen boldog lehetett, hogy munkáját sok nehézség után végül kinyomtatva láthatta.⁶ Annál szomorúbb, hogy a példányok nem jutottak el az értő közönséghez; mint Sylvester egy leveléből tudjuk, az újszigeti udvarban a bors lefedésére használták őket.⁷ Ezért nem csodálkozhatunk rajta, hogy a későbbi hazai grammatikaírók nem tudhattak Sylvester munkájáról. Egyetlen ismert példányának hollétét „valóságos dekektívmunkával” kellett kinyomoznia Kazinczy Ferencnek, Weszprémi István híradása nyomán.⁸ Úgy tűnik tehát, hogy Nádasdy mecénatúrájának eredménye a mostoha körülmények folytán évszázadokig hatástalan maradt, és csak a késői utókor tanulhatta meg értékelni a *Grammatica Hungarolatina* erőseit.

A munkát a korabeli német grammatikai irodalommal összehasonlítva érdekes párhuzamokra találhatunk. Dolgozatomban néhány olyan adatra szeretném felhívni a figyelmet, amelyekkel az eddigi kutatás nem foglalkozott. Ezek túlságosan is szerény adalékok ahhoz, hogy bármit is egyértelműen bizonyíthatnának; bizonyos feltételezések azonban mindenképpen indokoltá tesznek. Szeretnék tehát – legalább hipotézisként – néhány újabb lehetőséget felvetni a *Grammatica Hungarolatina*nak mind a forrásaival, mind a korabeli fogadtatásával kapcsolatban.

Mielőtt belemerülnék a grammatikai fejtegetésekbe, előrebocsátok egy kis történetet. Valamikor az 1550-as évek első felében, egy Elba-parti városkában nagy eseményre készültek: hercegi személyek, Georg és Heinrich von Sachsen megtisztelő látogatását várták. Az előkészületek híre a közeli Wittenbergbe is eljutott. Az egyetem hallgatóinak egy csoportja szerette volna megcsodálni az ilyenkor szokásos parádés látványosságokat. Az érdeklődő fiatalok Melanchthonhoz fordultak segítségért. A „praeceptor” levélben kérte a városka iskolájának egyik tanárát, hogy vegye pártfogásába a levelét átnyújtó kiváló ifjakat: gondoskodjon szállásukról, ellátásukról, és arról, hogy zavartalanul végignézzhessék az ünnepséget. A történetnek vannak olyan részletei, amelyek számunkra igen fontosak lehetnek. Ezekre később még visszatérek.

A német grammatikatörténeti kutatások homlokterében régebben is, újabban is a nemzeti nyelvvel, nemzeti nyelven foglalkozó munkák álltak és állnak. A német grammatikai irodalom legújabb bibliográfiájába csak azokat a műveket vették fel, amelyek németül, kizárólag a német nyelv kérdéseivel kapcsolódnak: a műfaj legkorábbi termékei közül az írás és olvasás megtanítását célzó kézikönyveket, a hangjelölés vagy az interpunkció kérdéseit taglaló helyesírási útmutatókat, formuláriumokat. Nem tekintették viszont a tárgyhoz tartozónak azokat a munkákat, amelyekben a német csak magyarázatként fordul elő, hogy segítségével egy másik

nyelvet, például a latint könnyebben meg lehessen érteni. Az e meggondolásból fel nem vett tételek jellemző példájaként említik a szekesztők a Donatus-hagyomány dokumentumait.⁹

Kétségtelen, hogy a XVI. század első évtizedeiben, a *Grammatica Hungarolatina* megszületése előtti német munkák elsősorban az ortográfia kérdése-
ihez kapcsolódnak, még nem tekinthetők anyanyelvi grammatikáknak. Mint Balázs János megállapítja: „Sylvester a nemzeti nyelvtan megalkotására német földön nem igen nyerhetett ösztönzést.”¹⁰

Ugyanakkor tudnunk kell, hogy Sylvester munkájának mibenléte nem könnyen határozható meg, a téma kutatása során különféle nézeteket fogalmaztak meg.¹¹ Akár a latin, akár a magyar grammatikai részeket tekintjük is fontosabbnak vagy érdekesebbnek, semmiképpen nem téveszthetjük szem elől a két nyelv párhuzamos tárgyalását. Ezért nem hagyhatjuk figyelmen kívül azokat a külföldi munkákat, amelyeknek szerzői hasonló módszerrel, egy idegen nyelv (jellemzően a latin) és az anyanyelv (jelen vizsgálódásunk esetében a német) együttes szerepeltetésével kívánták megvalósítani elgondolásaikat.

Ez alkalommal nem lehet célom alaposabban elmerülni a középkori grammatikai kommentárok kialakulásának, módszertanának kérdéseiben.¹² Csak röviden utalok arra, hogy körülbelül a XVI. század első évtizedeire létrejöttek azok az eljárások, amelyek révén az anyanyelvet a latin jobb megértésének szolgálatába lehetett állítani. A szerkesztők céljait illetően legalábbis kétféle elképzelést vázolhatunk.

Az egyik nézet szerint a nemzeti nyelv alkalmas segédeszköz lehet a latin elsajátításához – de semmi több. A grammatikusok egyik csoportjánál – ide tartozik például Agricola (1520) vagy Melanchton (1525) – az anyanyelv egységes, következetes felhasználása csak kevés területen jelent meg a paradigmasorokban, a főnév és a melléknév megkülönböztetésénél, vagy teljesen esetlegesen.

Melanchton csak a legszükségesebb esetekben folyamodott a német párhuzamokhoz, úgy vélte, hogy a nemzeti nyelv felhasználása a latin tanításában kezdetben ugyan megengedhető, de a cél az, hogy a latin, mint a kommunikáció nyelve, minél előbb meghatározóvá váljék az oktatásban is: a tanulóknak mielőbb meg kell szokniuk a latin beszédet.

A másik vonulat hívei az oktatásban az anyanyelvnek ennél több szerepet szántak. Ide tartoznak a Donatus-feldolgozások is. Ezek szekesztői között a német nyelvterület latintanításának egyik kutatója, Helmut Puff kiemelkedő szerepet tulajdonít Marcus Crodéliusnak. Jelen dolgozatomban nem szólok Crodélius előfutáiról és követőiről; csak Puff megállapítására hivatkozom, mely szerint Crodélius betetőzte elődeinek munkásságát, és megteremtette a későbbi párhuzamos latin-német grammatikák létrejöttének feltételeit.¹³

Crodélius személyéről azon kívül nem sokat tudni, hogy Torgau városában tanított. Két fontos grammatikai művet írt vagy szerkesztett, a későbbi alapján lehet azonosítani a korábbi. A későbbi munkának két változatát ismerjük, ezek két egymást követő évben, 1540-ben és 1541-ben jelentek meg Bázelen.¹⁴ Szövegük

megegyezik, csak címlapjuk tér el; ez a csekély eltérés szempontunkból jelentős lehet, a maga helyén visszatérek rá. Mindkét bázeli kiadás élén az 1537-ben, Torgauban kelt előszó áll, amelyet a helyi iskola segédtanítói (Hypodidascali Torgenses) írtak alá.

Az 1540-es redakció névtelenül jelent meg, az 1541-es egy szerző, Marcus Crodelius nevén. Puff egyik feltételezése szerint Crodelius az előbbi sikere nyomán lépett ki a névtelenségből. Egy másik lehetőség: a bázeli nyomdász másodszorra azt a szokást követte, hogy a könyvet egy olyan személy neve alatt adta ki, aki egymagában képviselte a szerzőgárdát, az adott esetben a torgauai tanárokat.

A műnek egy korábbi, valószínűleg szászországi kiadását sem zárhatjuk ki, a szerzők 1537-es előszava alapján. Mindkét bázeli kiadás említi Melanchton előszavát. Ez 1539-ben kelt. Bizonyára azt a célt szolgálta, hogy a Bázelen ismeretlen, a messzi Torgauból származó szerző írását kelendővé tegye.

A torgauai segédtanítók bevezetője azért is fontos, mert elmondják magukról, hogy csaknem tíz éve tanítanak, 1533-ban már a nyilvánosság elé léptek egy latin-német Donatus-feldolgozásukkal.¹⁵ E munka azonosításával kapcsolatban Puff rámutat a Balázs János által is hivatkozott Erika Ising munkáinak hiányosságára. Ising az 1533-as kiadványt felveszi műveibe,¹⁶ mint *Torgaui Donatust*; jöllehet vizsgálja a torgauai alapfokú grammatikát, és forrásjegyzékében szerepel Crodelius mindkét fentebb említett műve is, mégsem tesz említést a szerző azonosságáról.

Puff megállapítja, hogy Crodelius munkásságával a német nyelv arra fokra emelkedett, amelyik már alkalmas a latin nyelvtan leírására. Crodelius grammatikája elérte azt a legmagasabb fokot, amit a térségben a nemzeti nyelv a latin nyelvtanokban be tudott tölteni:

- csaknem az összes példának és paradigmának megvan a fordítása;
- a sarkalatos szabályok, definíciók többsége két nyelven szerepel; az alaktanban minden esetben, a szintaxisnál azonban nem;
- a latin leírásokat a német szöveg szintaktikailag teljes mondatokban adja vissza;
- a nemzeti nyelv széles körű alkalmazása a szótanban (példák, szójegyzékek).

Mindez már a nemzeti nyelv magas fokú, szisztematikus alkalmazását jelenti. A német szövegrészeket a tördelés segítségével grafikusán, vizuálisan is következetesen elválasztják a latin részekről. A görög, latin és német marginális jegyzetek megkönnyítik a tájékozódást.

A Melanchton-féle felfogással szemben Crodeliusnál a két nyelv arányának a módszeres kialakítása oda vezet, hogy a latin anyag és az anyanyelvű fordítás egyenértékűvé válik. A párhuzamosság azt jelenti, hogy a német még nem tud függetlenedni a latintól, önmagában nem állja meg a helyét. Crodelius újra meg újra visszatérő megfigyelése, hogy a német nem mindig alkalmas az eredeti visszaadá-

sára, különösen a terminus technicusokat illetően, mert bizonyos kifejezéseknek egyszerűen nincs megfelelőjük anyanyelvében. Crodelius néha kísérletezik német szakkifejezések megalkotásával, például a mássalhangzókat *mitlaufende buchstaben*nek nevezi. Az esetek többségében azonban nem sikerül a latin szöveget lefordítani. A tartalom minél pontosabb visszaadását Crodelius gyakran körülírásokkal próbálja megoldani. Így a német szöveg csak a latinnal együtt igazán érthető.

Crodelius maga is tudta, hogy eltért a Melanchton-féle felfogástól. Igyekszik azonban megvédeni eljárását. Mentegetőzik, hogy fordításai talán néha furcsának hatnak.¹⁷ Ugyanakkor azzal is tisztában van, hogy az egyik oldalról elítélt eljárását a másik oldalról az itáliai grammatikus, Aldus Manutius gyakorlatával igazolhatja, aki a latin ragozás tanítása során a nemzeti nyelvet is felhasználta.¹⁸

Az 1500-as évek elejétől az itáliai grammatikusok munkái már az Alpoktól északra is megjelentek nyomtatásban, és a német szerzők a század folyamán hivatkoztak is Manutius mellett Guarino Guarini, Nicolaus Perotti, Mancinellus és Pylades munkáira.¹⁹

Azért ismertettem meglehetősen részletességgel Crodelius munkásságának jellemzőit, hogy világossá váljanak a párhuzamok Sylvester János törekvéseivel. A *Grammatica Hungarolatina* és a rá vonatkozó szakirodalom ismeretében nem szükséges különösebben hangsúlyozni azokat a feltűnő hasonlóságokat, amelyek már az általános jellemzés során is szembeötlenek.

Sylvester ajánlólevelének arra vonatkozó fejtegetései, hogy a grammatika el-sajátítása során „mennyire hasznos az idegen nyelvet anyanyelvünkkel egybevetni,”²⁰ a fentiek alapján talán nem is elsősorban Melanchtonnak, hanem sokkal inkább Crodeliusnak és társainak az elképzeléseivel rokoníthatók.

Mindezek alapján érdemesnek tűnik magukat és műveket is összehasonlítani. A *Grammatica Hungarolatina* 1539-ben jelent meg, ajánlása 1536-ban kelt, így Crodelius két munkája közül esetleges forrásként az 1533-as *Torgau Donatus* jöhet szóba. Ebből a kiadásból példány nem ismeretes; sikerült azonban egy 1579-es magdeburgi redakcióhoz hozzájutnom.²¹ Olvasható benne a torgau segédtanítók 1533-as előszava.²² Nincs okunk feltételezni, hogy a kötet szerkezetén, szövegén változtattak volna. A kiadvány felépítése több ponton megfeleltethető a *Grammatica Hungarolatina*énak; az alábbiakban ezeket a párhuzamokat emelem ki.

Torgau Donatus:

A kiadó verse fiához: *Ad filium Georgium*

Az új könyvet fiának ajánlja. A könyv hasznának méltatása mellett figyelmeztet, hogy a tanulást az alapoknál kell kezdeni. Előreutal arra az időre, amikor a fiú Krisztus hívására magasabb fokon foglalkozik majd a tudományokkal.²³

Grammatica Hungarolatina.

A szerző verse fiához: *Ad Theodorum filium*

Az új könyvet fiának ajánlja A könyv hasznának méltatása mellett figyelmeztet, hogy a tanulást az alapoknál kell kezdeni. Előreutal arra az időre, amikor a fiú Krisztus seregében magasabb fokon foglalkozik majd a tudományokkal.²⁴

Torgau Donatus:

Ad pueros

A tanulást a tudományok alapjainál kell kezdeni.²⁵

Grammatica Hungarolatina:

Tetrastichon ad pueros

A tanulást a tudományok alapjainál kell kezdeni.²⁶

Torgau Donatus:

Melanchton ajánlása a kiadó fiához: *Philippus Melanchton Georgio Rhav, Georgii Filio, indolis egregiae puero, S. D.*

Grammatica Hungarolatina:

A szerző ajánlása fiához: *pistola nuncupatoria ad Theodorum filium*

Egyebek között harmadszor is visszatér az a megállapítás, mely szerint a gyerekeknek gyerekekhez illő dolgokat kell tanulniuk; a megfogalmazás feltűnően hasonlít a *Torgau Donatus* ajánló verséhez.²⁷

Sylvester munkájának bevezető részeit ismertetve Balázs János figyelmeztet, hogy „az effélék emlegetése az elemi fokú nyelvtankönyvek elején a humanizmus korában közhelyszámba ment.”²⁸ Erről bárki könnyen meggyőződhet, aki a korabeli grammatikai irodalmat tanulmányozza. Az idézett gondolatok egyike-másika itt is, ott is elő-előfordul. Az azonban erősen meggondolandó, hogy ha két kötet *egyszerre* tartalmaz ennyi párhuzamos helyet, akkor az vajon pusztán a véletlen műve-e.

A *Grammatica Hungarolatina* jellemzőihez hasonló elképzeléseket, megoldásokat találhatunk a kor más német kézikönyveiben is. Sylvester ajánlólevélnek az a

gondolata, hogy nálunk a tanulók „az elemi tudnivalókat lenézve, mindjárt a legmagasabb fokra akarnak eljutni.”²⁹ olvasható annak Critolaus Lasotanusnak az előszavában is, akit Helmut Puff a Crodellius-féle vonulat fontos képviselőjének tart. Lasotanus a megoldást Donatus kompendiumának magyarázatában és megjelentetésében látja. Akár ez is igazolhatta Sylvester számára, hogy „a többi nemzetek” lépésről lépésre haladva érnek el szép eredményeket.³⁰

Balázs János mutatott rá, hogy a grammatika Sylvester-féle meghatározása mennyire hasonlít Guarino da Veronához.

Guarino: „Grammatica est ars recte loquendi recteque scribendi, scriptorum et poetarum lectionibus observata.”

Sylvester: „Grammatica est ars recte loquendi et scribendi autoritate optimorum poetarum et oratorum constans.”

A szoros értelemben vett definíció után álló „két kiegészítés lényegbeli egyezése vitathatatlan” – hangsúlyozza Balázs János. – Nem ismerünk grammatika-meghatározást, mely jobban egybevágna Sylvesterével, mint Guarinóé. Ennek igen egyszerű magyarázatát adhatjuk. Guarino a nagy humanista grammatikusok első nemzedékéhez tartozott. Tanítványa volt a mi Janus Pannoniusunk is. Éppen ezért nem lehetetlen, hogy latin grammatikáját a magyar humanisták is jól ismerték. Lehetséges, hogy Sylvester is már idehaza forgatta Guarino nyelvtanát.”³¹ Ha tovább vizsgáljuk, milyen nyelvtanokat forgathatott még Sylvester, például német szerzőkét a *Grammatica Hungarolatina* keletkezését megelőző években, a számításba vehető esetleges minták közül különös figyelmet érdemel Sigismundus Lupulus munkája. A *Rudimenta Grammatices*nek egy 1535-ös redakciójához jutottam hozzá. Ennek a címe utal rá, hogy ez már egy átdolgozott kiadás. Az előszó kelte 1531. Szempontunkból különösen érdekes a diszciplína meghatározása:

„Grammatica est ars & professio, quae usu, ratione, atque autoritate constat: Vel brevius. Grammatica est certa loquendi & scribendi ratio. [...]

Quid est usus? Est doctorum loquendi et scribendi consuetudo.

Quid est ratio? Est regulae vel scribendi, vel loquendi, vel construendi, quae ad eundem modum plurima fiunt.

Quid est autoritas? Est praecipuorum autorum usurpatio.”³²

Sylvester meghatározásának „lényegbeli egyezése” Guarinóéval valóban vitathatatlan, de ami a megfogalmazást illeti, mindössze a „poeta” szó azonos a két definícióban. Lupulus szövegezése bonyolultabb Guarinóénál is, Sylvesterénél is, viszont megtalálható benne az „authoritas” és a „constare” szó is.

Lupulus munkásságában további egyezések is találhatók a *Grammatica Hungarolatina*val. A *Rudimentánál* alacsonyabb fokú *Erotemata* éppen a *Torgaui Donatus* megjelenésének évében, 1533-ban látott napvilágot. Felosztása szerint a

grammatika részei: Litera, Syllaba, Dictio et Oratio.³³ Az utóbbi a Donatus-féle nyolc részből áll.

Mint ismeretes, Sylvester a nyolc beszédrészt ugyancsak a Melanchton által felelevenített négyes felosztásba (orthographia, prosodia, etimologia, syntaxis) illesztette. Ha ismerte Lupulus műveit, közvetlen mintáért nem kellett Diomédészig, de még Melanchtonig sem visszanyúlnia.

Talán nem véletlen, hogy az ismertetett párhuzamok éppen az 1530-as évek első felében, Wittenbergben megjelent vagy ott is könnyen elérhető kézikönyvekkel fedezhetők fel. Ez erősíti annak a feltételezésnek a valószínűségét, hogy Sylvester János 1534 második felétől 1536 elejéig másodszor is Wittenbergben tanult.

1534. szeptember 19-én az egyetem anyakönyvébe bejegyezték Lucas Sylvestris nevét. Ha a „Lucas” elírás a „Johannes” helyett, az adat igazolhatná „a mi Sylvesterünk” ottani tartózkodását. „Id. Révész Imre utalt arra, hogy az egyetemi *Alumbá* nem maguk a tanulók, hanem az egyetemi írnokok szokták bejegyezni a neveket, mégpedig, a magyar nevek gyakori téves írásából ítélve, rendszerint diktálás után. Lehetséges, hogy Sylvester keresztnéve is emiatt került bele hibásan az anyakönyvbe.”³⁴ Ha már úgyis csak feltételezésekre vagyunk kénytelenek szorítkozni, fűzzük tovább a gondolatot! Johannes helyett Lucast érteni bizony elég nehezen elképzelhető. De mi van akkor, ha az írnok figyelmét egy-két pillanatra valami elvonta, és amikor visszatért munkájához, csak annyi rémlett neki, hogy az asztalánál álló hallgató valamelyik evangélista keresztnévét viseli?

Ez persze csak játék a nevekkal; komolyabban mérlegelendő azonban az a tény, hogy „1535-ben Dévai Bíró Mátyás is Sárovarra került. [...] Lehetséges, hogy Nádasdy Sylvester helyettesítésére hívta Sárovarra. S valóban, itt csak addig maradt, amíg barátjának állítólagos második németországi tanulmányútja véget ért. 1536 őszén ugyanis Nádasdy tudtával Németországba utazott.”³⁵

Itt az ideje visszatérni a dolgozatom elején röviden előadott történetre, a wittenbergi diákok részvételére a szász hercegek fogadására rendezett ünnepségen. Az eddigiek alapján most már talán világos lesz, miért fontosak a további részletek. A látogatás színhelye: Torgau. A tanár, akihez Melanchton küldte hallgatóit: Marcus Crodellius. Melanchton levelének kelte: 1534. augusztus 8.³⁶

A torgaui kirándulásra tehát körülbelül egy hónappal Sylvester (Lucas vagy Johannes?) beíratkozása előtt kerülhetett sor. Ha bízunk az írnok figyelmetlenségében, elképzelhetjük, hogy Sylvester (János!) már a nyár végére megérkezett Wittenbergbe. Könnyen tudomást szerezhetett a készülő ünnepségről, csatlakozhatott a Torgauba induló csoporthoz, majd a megfelelő időben beírathatta magát az egyetem anyakönyvébe.

A Melanchton ajánlólevelével érkező ifjakat Crodellius bizonyára szívesen fogadta. Csodálkoznunk kellene rajta, ha megajándékozta volna őket alig egy éve megjelent grammatikájának egy-egy példányával? De még ha ez nem is történt

volna meg, Sylvester akkor is könnyen hozzájuthatott az előző években, vagy éppen a wittenbergi tartózkodása alatt forgalomba került könyvekhez, amelyekre hivatkoztam. A vázolt összefüggéseket szem előtt tartva alaposan el kellene gondolkoznunk rajta, mennyire tarthatjuk valószínűnek Sylvester 1534-36-os wittenbergi tanulmányútját, és az akkor kiadott német szerkesztésű grammatikák forrásként való felhasználását.

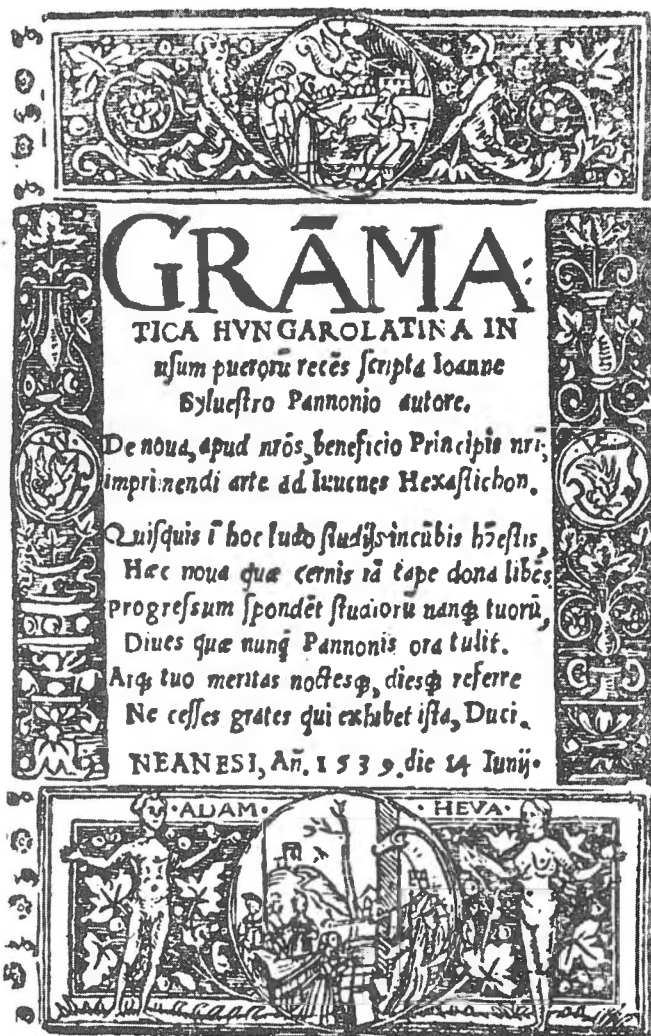
Ha feltételezzük, hogy Sylvester 1534 nyarának végén személyesen is megismerkedett Crodéliusszal, különös jelentősége lehet a mester nyelvtana 1541-es kiadásának. Mint már említettem, az 1540-es és az 1541-es redakciónak a szövege megegyezik, csak a címlapjuk tér el. Hivatkoztam Helmut Puff azon fejtegetéseire, amelyekben arra keres magyarázatot, hogy miért lépett ki a szerző a névtelenségből. Számunkra azonban ennél is fontosabb lehet a cím megváltoztatása. Vajon mi indíthatta a szerzőt arra, hogy új címet adjon könyvének? Ismét csak találgatni vagyunk kénytelenek, de nehéz visszafogni a fantáziánkat, ha az évszámok és még egy körülmény egybeesésére gondolunk.

Sylvester János *Grammatica Hungarolatina*ja 1539 júniusának közepén hagyta el a sárvár-újszigeti nyomdát. A büszke szerző nyilván szerette volna, ha munkája értő olvasóknak is kezébe kerül. Miért ne próbálhatott volna egy példányt eljuttatni egykori vendéglátójának, Crodéliusnak is – alkalmasint az öt évvel azelőtti ajándék, a *Torgau* *Donatus* viszonzásaként? Mire a *Grammatica Hungarolatina* megérkezhetett Torgauba, Crodélius 1540-es kiadásának kézirata már bizonyosan nyomdában volt, talán már meg is jelent. A torgau mester éppen akkor kaphatta meg távoli híve küldeményét, amikor a következő, az 1541-es kiadás előkészítésén dolgozott.

Puff hangsúlyozza, hogy az 1541-es utánnomás címe a korábbi(ak?)énál pontosabban kifejezi a munka legfőbb újdonságát: arra utal, hogy a két nyelv, a latin és a német nyelvtana közvetlenül egymás mellett, mint két egyenrangú partner kerül tárgyalásra, ezért így hangzik: *Institutiones grammaticae Latino-germanicae*.³⁷

Óvatosan fogalmazva: nem zárhatjuk ki annak a lehetőségét, hogy a német nyelvtanirodalom történetének első „grammatica latinogermanicája” a *Grammatica Hungarolatina* ihletésére kapta a címét. Más hasonlóról persze lehetett tudomása Crodéliusnak. Éppen tíz évvel azelőtt jelent meg Ambinus (Dubois) *Grammatica Latinogallica*ja. Ennek célja azonban egészen más, mint Crodélius és Sylvester nyelvtanának. Az utóbbiak elemi fokú tankönyvek, elsősorban a kisiskolások számára teszik lehetővé a latin elsajátítását a nemzeti nyelv grammatikájával párhuzamosan; Ambinus munkája viszont a latinul jól tudó olvasóknak kíván segítséget nyújtani a francia megtanulásához.³⁸ Az is elgondolkodtató, hogy Crodéliusnak korábban nem jutott eszébe a *Grammatica Latinogermanica* cím, csak éppen akkor, amikor a *Grammatica Hungarolatina* a kezébe kerülhetett.

Ha ez valóban nem a véletlen műve, akkor Crodelius és Sylvester kapcsolata különös figyelmet érdemel. Ha a torgai mesternek és német kollégáinak munkássága mintául szolgálhatott Sylvester számára, ez fontos adalék nemzeti nyelvtudományunk forrásaihoz. Nem kevésbé érdekes a fordított irányú hatás: míg a *Grammatica Hungarolatina* a magyar nyelvészeti irodalom számára évszázadokig ismeretlen maradt, német területen éppen annak a munkának az átkereszteléséhez adhatott ötletet, amelyik a párhuzamos német-latin nyelvkönyvek sorában kiemelkedő szerepet tölt be. Ha a vázolt feltételezés megállja a helyét, elmondhatjuk, hogy Nádasdy Tamás mecénási tevékenysége az országhatárokon túlmutató eredményt hozott.

A Grammatica Hungarolatina címlapja

JEGYZETEK

¹ RMNY 39. Áttekintés a műről és tudományos feldolgozásának történetéről: Szörényi László, *Sylvester János: Grammatica Hungarolatina*, Sárvár, 1539, kísérő tanulmány a hasonló kiadáshoz, *Bibliotheca Hungarica Antiqua* XXII., Bp., 1989.

² Berczeli Anzelm Károly fordítása, közli Balázs János: *Sylvester János és kora*. Bp., 1958, 185.

Latin szövege:

De noua, apud nostros, beneficio Principis nostri, imprimendi arte ad luuenes Hexastichon.

*Quisquis in hoc ludo studijs incumbis honestis
Haec noua quae cernis iam cape dona libens
Progressum spondent sudiorum nanque [!] tuorum
Diues quae nunquam Pannonis ora tulit.
Atque tuo meritis noctesque, diesque referre
ne cesses grates qui exhibet ista, Duci.*

³ Berczeli Anzelm Károly fordítása, közli Balázs 1958, 156. Latin szövege a 24. jegyzetben.

⁴ „Ami pedig az atyai gondoskodást illeti, én is mellette leszek, segíteni foglak, Urunkkal együtt, aki már régen magára vállalta, hogy gondunkat viseli.” *Sylvester János latin-magyar nyelvtana*, fordította C. Vladár Zsuzsa, A Magyar Nelyvtudományi Társaság Kiadványai 185., Bp., 1989, 15.

„*Quod autem ad curam attinet paternam nec ipse tibi deero, iuuante me ad hoc principe meo, qui non uulgarem mei una tecum curam se gerere mihi iam olim recepit*” Sylvester 1539, a második, iv-számozás nélküli lap hátoldala.

⁵ „A Sárvárnak nevezett vár közelében fekszik Szigetváros, ahol Magyarországon először kezdtük gyakorolni a nyomtatásnak ezt az isteni művészetét, mágpedig Princepsünknek, Nagyságos Nádasdy Tamás úrnak, grófnak és bánnak a fáradságával és költségével, és a magam szolgálatával, s innen adtuk ki ezt a Rudimentát az ifjúság valamiféle hasznára. A valóság alapján nevezik így, mivel két folyó fogja körül, közülük az egyik a Rába, a másik Gemmeus nevet viseli, mi pedig Neanesusnak, Vyszighetnek nevezzük, mivel urunk maga egészen új formájúvá varázsolta. Először pedig árokkal és sánccal úgy megerősítvén, hogy az 1532-es évben az ostromló török dűhe be nem vette. Mert vereséget szenvedve onnan takarodni késznyerült. Azután a folyókat szabályozván, majd a fenyegető sűrű vadon fát kiirtván, s helyüket szép kies gyümölcsöskerteknek szentelvén, végtére téglá épületű elemi iskolát építvén rá.” C. Vladár 1989, 29.

„Sziget Oppidum est arci quam uocant Sárwár adiacens, ubi primum diuinam hanc imprimendi artem, opera quidem et impensa Principis nostri, Magnifici Domini D. Thomae a Nadasdy, Comititis ac Bani, ministerio uero etiam nostro, in Hungaria nostra excolere cepimus, et unde haec rudimenta in usum iuuentutis qualem cunque emissimus. A re ita dictum quod duobus fluminibus, quorum alteri Rabae, alteri Gemmeo nomen est, circumfunditur, nobis Neanesus [a margón: Vyszighet.] dicitur, quod hoc Princeps ipse in nouam redegit formam. Primum quidem illud fossa et uallo ita muniendo ut ne furori quidem Turcae Anno 1532 obsidentis patuerit. Nam clade accepta ab hoc discedere coactus est. Deinde flumine retando, Mox densissimae syluae, huic imminentis, arbores lucando, et huius locum hortis amenissimis, ac pomarijs consecrando. Postremo ludum literarium opera latericio in hoc extruendo.” Sylvester 1539, Ciiiv-Ciiir.

⁶ A nyomtatás körüli problémákról: Balázs 1958, 160-164.

⁷ Balázs 1958, 180.

⁸ Szörényi 1989. 7.

⁹ Moulin-Fankhänel, Claudia: *Bibliographie der deutschen Grammatiken und Orthographienlehren, I. Von den Anfängen der Überlieferung zum Ende des 16. Jahrhunderts*, Heidelberg, 1994, 22.

¹⁰ Balázs 1958, 122.

¹¹ Utalás a vita legfontosabb dokumentumaira: Szörényi 1989, 12.

¹² A latin és a nemzeti nyelv szerepéről a középkori német oktatásban: Bodemann, Ulrike: *Latein und Volkssprache im Bereich vom Schule und Trivialunterricht, Zur Arbeit an spätmittelalterlichen Grammatiken*, in: *Latein und Volkssprache im Deutschen Mittelalter 1100-1500*, szerk. Henkel, Nikolaus-Palmer, Nigel F., Tübingen, 1992, 351-359.

¹³ Puff, Helmut: „Von dem schlüssel aller Künsten/nemblich der Grammatica“ Deutsch im lateinischen Grammatikumterricht 1480-1560, Tübingen-Basel, 1995, 289-303.

¹⁴ *Grammatices Latinae Etymologia, hoc est, Absolutissime declinandi coniugandique formulae, cum Generibus Nominum. Praeteritis item & Supinis uerborum adiecta auocabulorum pene omnium interpretatione germanica, quorum usus est apud uulgatos gramaticos, quotquot in hunc diem extare tradentur. Cvm Praefatione Philippi Melanchthonis, et Vocabulario Latino Germanico*, Basel, 1540. Puff 1995, 349.

¹⁵ *Aelii Donati Methodvs sev declinandi coniugandigve prima elementa, pro pueris alphabetarijs, rerum grammaticarum prorsus ignaris. Cvm epistla Phil. Melanth., Wittenberg, 1533.* Puff 1995, 394.

¹⁶ Ising: Erika, *Die Anfänge der Volkssprachlichen Grammatik in Deutschland und Böhmen, Dargestellt am Einfluss der Schrift des Aelius Donatus De octo partibus orationis ars minor. I. Quellen.* Berlin, 1966; uő.: *Herausbildung der Grammatik der Volkssprachen in Mittel- und Osteuropa.* Berlin, 1970. Az utóbbira hivatkozik Balázs János, *Hermész nyomában, A magyar nyelvölcsélet alapkérdései.* Bp., 1987, 273-276.

¹⁷ „[...] tanta cura et labore, Donati totam methodum hactenus [u]jm is neglectam in hoc opere germanica interpretatione fortasse superstitiosus nonnunquam, inuulgauerimus.” Idézi Puff 1995, 298.

¹⁸ „[...] eas Declinandi formulas summa diligentia ita docere, ut non tantum ordine unumquodque paradigma memoriter una cum interpretatione Germanica recensere quaeant, uerumetiam singulos casus, modos, tempora et personas, ita probe meditados in promptu habeant, ut quoties Germanica tantum lingua, de persona qualibet aut casu interrogati, etiamsi retrogrado ordine rem tentaueris. ilico eam latine, (modo propositae dictionis significatum teneant) proferre possint. Quod exercitationis Aldus Manutius genus in suis Grammaticis olim diligenter praescripsit.” Idézi Puff 1995, 298.

¹⁹ Puff, 169, 273-276.

²⁰ „Sylvester ezután arról beszél, hogy némelyek megvetik ezeket [a gyermeki tanulmányokat], mivel 'még nem látják eléggé, milyen fontos a tanulmányoknak ez a neve az igaz tudományok (recta studia) szempontjából, s mennyire hasznos az idegen nyelvet anyanyelvünkkel egybevetni (ex naturali sermone peregrinum comparare)'.” Balázs 1958, 187.

„[...] nem látják át eléggé azt, hogy ennek a tudmánynak milyen jelentősége van az összes többi szempontjából, és mennyit számít az anyanyelvből kiindulva tanulni az idegen nyelvet. Még ha ez a művem mások számára jelentéktelennek, sőt megvetendőnek tűnik is. neked, fiam, nagyra kell tartanod mindazt, ami atyád forró érzéséből születik. Lehet, hogy bolondságot cselekszem, de csak annyira, mint a többi nemzet, és csak azért, hogy neked és társaidnak valamiképpen hasznára legyenek. A többi nemzet is, az elemi szabályokat ilyenképpen a saját nyelvén bemutatva lépésről lépésre vezeti a zsenge ifjúságot a magasabb tudományok felé, és mintegy előre megrágott táplálékot nyújt neki. Nem tűri, hogy feljebb lépjen, míg tisztességesen el nem sajátította mindazt, amit alapfokon kell megtanulnia.” C. Vladár 1989. 14.

Balázs János idézett szövege megbízhatóbb, mint C. Vladár Zsuzsa fordítása. Nemcsak ezért, mert egyes kifejezések jelentését potosabban adja vissza, hanem azért is, mert Toldy Ferenc egyébként gyakran hivatkozott kiadása (*Corpus Grammaticorum Linguae Hungaricae*, Pest, 1866) helyett itt az 1539-es nyomtatvány szövegét veszi figyelembe.

„[...] hi nondum satis intelligunt quantum hoc studiorum genus, rectis studijs momenti praebeat quantumque referat ex naturali sermone peregrinum comparare. Et quamquam haec alijs parua nimis ac contemenda uideatur, tibi tamen fili mi magnum debet uideri quidquid a parente tuo singulari proficiscitur affectu. Insaniam sane ego cum caeteris nationibus, modo cum tuo ac tui similium commodo qualiscunque. Ad hunc enim modum et reliquae nationes, tenuibus in suis ipsorum linquīs, propositis praeceptis, teneram aetatem sensim ad altiora prouehunt studia, et quasi praemansum illis praebent, nec patiuntur prius, ad summa gradum facere, quam quae primo discenda erat probe tenuerint.” Sylvester 1539. a második, ívszámozás nélküli lap eleje.

²¹ *Aelii Donati Methodus, seu declinandi, coniugandique prima elementa, pro pueris Alphabetariis rerum grammaticarum prorsus ignaris, diligentiori cura nunc primum concinnata, cum Epistola Philippi Melanch., Magdeburg, 1579.* Jelzete a wolffenbütteli Herzog August Bibliothekben: Alv. Ca 140 (1).

²² „Hypodidaszali Torgenses, solerti et erudito Viro, Georgio Rhau, Typographo Vvitebergensi, S. D. [...] Bene vale in Domino, Torga ex Phronstisterio nostro, Calend. Septembr. Anno ab incarnato Salvatore, 1533.”

23 „Ad Filium Georgium

*En dilecte nouum dono tibi nate libellum,
Qui poterit studiis utilis esse tuis.
Hunc tu, si qua manet chari tibi cura parentis,
Perlege sollicita nocte diemque manu.
Inuenies illic, quod te didicisse iuvabit
Olim ubi iam firmo corpore maior eris,
Nec te peniteat pueriles discere formas,
Quas pueris scriptas continet iste liber.
Nam quia tu puer es, puerilia discere debes,
Quae non sunt annis inferiora tuis.
Inde ubi te Christus studia ad maiora vocabit,
Ingenii pueris qui dator esse solet:
Maiores disces cura maiores libellos,
Maiorque tuus pulvere curret equus.
Interea haec discas primis rudimenta sub annis:
Consultum studiis si cupis esse tuis.
Vive, valeque diu, coeptoque incumbe labori,
Sic puer aeterno nomine clarus erit.”*

24 „Ad Theodorum filium Carmen Endecasyllabum.

*Sub luna genito noua, nouum nunc
Nato, prodit opus nouo, nouum sit
Vt munus pueris, nouo sub anno
Qui formam studij nouam sequuntur.
Vt dictat schola quam nouam, nouellis
Erexit pueris, in urbe noster
Priceps, noua dicta quod sit inter
Curuos, Insula, fluminum recessus.
Quin tu nate, nouum, precamur, ut sis
In Christi populo nouo, per orbem,
Caecas, pellere quod queat: tenebras
Astrorumque ducem pijs, oriri
Curet pectoribus, tenelle, sydus.”*

25 „Ad Pueros

Discite Grammaticam pueri, qui caetera vultis,
Discere, namque viam prima elementa dabunt.”

26 „Tetrastichon ad pueros.

Prima, puer primis, discas, rudimenta, sub annis
Imis contemptis, nec cito summa petas.
Icarus et Phæton exemplo sint tibi, quorum
Interitum fluuius sensit, et unda maris.”

27 *Torgaui Donatus*: „Nam quia tu puer es, puerilia discere debes”
Grammatica Hungarolatina: „puerilia pueros maxime decent’.

28 Balázs 1958, 186.

29 Balázs 1958, 187.

„[...] a mi ifjúságunk egészen ritkán, vagy sohasem jut el e jó gyümölcsökhöz. Kétségtől azért történik így, mert nem veszi tekintetbe a tanulmányok helyes sorrendjét, és rögtön azok csúcsára tör elhanyagolva, sőt megvetve a grammatika elemi szabályait. Eme csúcsok pedig (amint azt Fabius helyesen jegyzi meg) az alapszabályok fundamentuma nélkül meg nem állhatnak. Ámbár a mi ifjúságunk sokat fárad, mégis, ahogy mondani szokták, egy helyben állni látszik. Megcsodálhatod hát, mi-

csoda fontossága van minden dologban a helyes sorrendnek. Ezt a munkámat ezért, a többi nemzet példáját követve, elemi iskolás fiúk számára írom, akiket nyilvánosan tanítok, hogy ők a jelenben használhassák, te pedig, fiam, a jövőben." C. Vladár 1989. 14.

„[...] nostra iuuentus aut raro admodum aut nunquam ad bonam pervenit frugem. Id quod haud dubie euenire solet atque studiorum uerum negligat ordinem, statimque ad summa illa, neglectis aut etiam contemptis, humilibus rei Grammaticae praeceptis, prosiliat. Summa enim illa (ut uere Fabius sensit) sine horum tenuium praeceptorum fundamentis stare nequeunt. Et quamvis multum laboret, eodem tamen iuxta Proverbium in statu semper esse deprehenditur, ut mirari possis quanta rebus in omnibus recti ordinis sit uis. Scribimus enim haec ad reliquarum nationum exemplum in usum Elementariorum puerorum quos publice docemus, illorum quidem praesentem, tuum uero fili mi futurum." Sylvester 1539. a második, ívszámozás nélküli lap eleje és hátoldala.

³⁰ „Sunt enim qui Grammatices praeceptionibus opus esse negent, & quotidiana scriptorum praelectione vim & proprietatem vocum cognosci posse dicant. Alios pudet operam sumere in re, quae nullam ingenii laudem meretur, atque isti nullis iactis fundamentis, Quintilianum pueris proponunt & Livium. Postremo qui optimi perhiberi cupiunt, adigunt iuventutem ad iustum Grammatices volumen, neglecta interim Donati methodo, quae prima tradi debebat. Hanc ob causam opere precium facturum me putavi, si compendium Donati una cum Scholiis, quae & locis obscuris lucem aliquam adreant & technicorum vocabulorum vim & causas explicant, ederem, ut & alios officii sui admonerem, & pueri mei haberent, quo in discendo adiuuarentur." *Scholia Critolai Lasotani in libellum Donati De octo partibus*, Wittenberg. 1534. Wolfenbüttel, HAB: H: P 712 8r Helmst. (1) Aiv.

³¹ Balázs 1958. 195.

³² *Rudimenta Grammatices Sigismundi LUPULI, Ab autore nuper revisa, magnaque accessione aucta*. Lipsiae, 1535. Wolfenbüttel, HAB: P 899 8r Helmst. (4) A2r.

³³ „Quot sunt partes Grammaticae? Quatuor. Litera, Syllaba, Dictio et Oratio." *Erotemata octo partium orationis ad Tyronum literariorum usum comportata, concinnataque. Sigismundo LUPULO collectore*, Lipsiae, 1533. Wolfenbüttel, HAB: J 161 8r Helmst. (4) A2r.

³⁴ Balázs 1958. 155.

³⁵ Balázs 1958. 156.

³⁶ „Marco Crodelio, gubernanti Scholam Torgae S. D.

Hi adolescentes, quibus hanc ad te epistolam dedi, scholastici sunt Academiae nostrae, vel praecipue studiosi, et sunt honestissimorum et ornatissimorum hominum liberi. Quare mihi non minus quam mea vita cari sunt. Cum autem videre principum pompam isthic cuperent, non valde eis repugnavi, vel ut expatiantes relaxarent paulisper animos ac recrearent, vel quod existimem aliqua ex parte ad disciplinam pertinere, adolescentes videre principum erga se officia et significationes mutuae reverentiae. Proinde valde te rogo, ut his adolescentibus insthic hospitium cures ipsorum pecunia, eosque adiuves, ut sine periculo spectatores earum rerum fieri possint, quas videre cupiunt. Id officii dabis non solum nostrae amicitiae, sed etiam Deo hospitali, qui profecto postulat, ut hospites, bonos homines amanter complectamur. Praeterea hi adolescentes etiam literarum communium ac studiorum causa amore digni sunt. Illud tibi persuadeto, me hoc beneficium maximi facturum esse, si eos amanter exceperis et adiuveris. Sin autem intellexero eos abs te desertos esse, maximam iniuriam te amicitiae nostrae fecisse iudicabo. Sed humanitas tua tales hospites, ut spero, libenter [filészetai]. Bene vale, Datum Vitebergae, die 8. Augusti, anno 1534."

Corpus Reformatorum, szerk. Bretschneider, Carolus Gottlieb, II., Halle, 1835. 779.; vö.: *Melanchtons Briefwechsel*, Szerk. Scheible, Heinz, 2., Regesten 1110-2335 (1531-1539), Stuttgart-Bad Canstatt, 1978. 149.

³⁷ *Institutiones grammaticae Latinogermanicae, Non tam Paedagogis in Scholis triualibus, quam omnibus bonis pueris rem grammaticam libenter per se discere uolentibus, utiles & pernecessariae. Marco CRODELIO paedotriba Torgensi autore. Cum praefatione Philippi Melanchthonis. Autorum nomina quibus in hoc opere usi sumus insequens pagella indicabit. Opus est nouum mira perspicuitate scatens, dispeream quisquis es, ni legisse uoles. Latinisch und Deutsch Grammatica daraus ein ieder fleissiger den bericht der grammatica von yhm selbst leichtlich lernen mag.* Basel, 1541. Puff 1995. 349.

³⁸ Ad lectorem linguae Gallicae studiosum, *Iacobi Sylui AMBINI in linguam Gallicam Isagoge, una cum eiusdem Grammatica Latinogallica, ex Hebraeis, Graecis, & Latinis authoribus*. Parisiis, 1531. Wolfenbüttel, HAB: M: K1 157. aiiiiir-v.